

Itä-Baltia?

Yhden käsitteen arkeologisesta merkityshistoriasta

Itä-Baltian vakiintuminen suomalaisen arkeologian peruskäsitteistöön

Vuosikymmeniä suomalaisen arkeologian vakiintuneisiin käsitteisiin kuului ”Itä-Baltia”.¹ Siihen on suhtauduttu itsestäänselvyytensä sen suuremmin pohtimatta käsitteen taustaa tai mahdollisia merkityksen muutoksia. Milloin suomalaiset arkeologit alkoivat käyttää Itä-Baltian käsitettä, mistä he sen saivat ja mitä se on eri tutkijoille eri aikoina merkinnyt? Onko käsite tunnettu muissa Itämeren-maissa? Yritän seuraavassa hahmotella joitakin kehityskulkuja, koska käsitteen merkityshistorian tunteminen voi toisinaan suorastaan vaikuttaa eri aikoina kirjoitetun arkeologisen tutkimuskirjallisuuden ymmärtämiseen ja tulkintaan.

Suomalaisten arkeologien mielikuvissa Itä-Baltian käsite ruumiillistuu erityisesti professori Ella Kivikoskeen. Hänen tuotannossaan nimitys esiintyykin alusta loppuun saakka lähes poikkeuksettomana, julkaisukielestä riippumatta. *Suomen esihistoriassa* (1961) hän on tosin kerran käyttänyt nimitystä Baltia.² Suomen eteläpuolisilla naapurialueilla oli Kivikosken tuotannossa keskeinen osa Suomen suomalaisasutuksen lähtöseutuna, jota hän kertaalleen nimitti jopa Suomen emämaaksi.³ Kivikosken kanssa samaa sukupolvea edustanut Helmer Salmo (ent. Salonen) kirjoitti vielä 1930-luvulla Baltian maista ja vasta myöhemmin pelkästään Itä-Baltiaista. Itä-Baltia oli kyllä hänelläkin esiintynyt jo vuonna 1929.⁴

Kivikosken ja yleisemminkin hänen sukupolvensa ja seuraajiensa kielenkäytössä Itä-Baltia merkitsi nykyisten Viron, Latvian ja Liettuan muodostamaa aluetta. Aluekäsitteenä sekä Itä-Baltia että Baltia rajautuivat ja vakiintuivat 1930-luvulta alkaen nimenomaan näin, eikä merkitystä enää pidetty tarpeellisena määritellä. Rajat jäivät kuitenkin usein epäselviksi.⁵

¹ Ru Ostbaltikum, Östbaltikum, sa Ostbaltikum, en East Baltic, Eastern Baltic, vi Ida-Baltikum, Ida-Baltimaad, la Austrumbaltija, ve Восточная Прибалтика.

² Kivikoski 1937, 46; Kivikoski 1939, 45–50 ym.; Kivikoski 1941, 40; Kivikoski 1942, 17; Kivikoski 1945, 142 ym.; Kivikoski 1955, 63 ym.; Kivikoski 1961, 29, 132 ym.; Kivikoski 1968, 104–105.

³ Laajemmin Salminen 2009, 11–12.

⁴ Salonen 1929, 249; Salmo 1938, 244; Salmo 1956, 14 ym.; Salmo 1957, 20 ym.

⁵ Cleve 1934a, 407–408; Cleve 1934b, 68; Cleve 1943, 90 ym.; Cleve 1978, 109 ym.; Hällström 1946, 36 ym.; Luho 1944, 17; Luho 1948, 30 ym.; Luho 1968, 47 ym.; Luho 1973, 115 ym.; Meinander 1945, 134; Meinander 1950, 77; Meinander 1954, 78 ym.; Meinander 1969, 35 ym.; Keskitalo 1979, 122 ym.; Voionmaa 1953, 57. Keskitalon käsikirjoitus on syntynyt 1960-luvulla. Nils Clevellä ruotsinkielinen Ostbaltikum muuttui vuosien varrella Östbaltikumiksi.

Ella Kivikoski ei kuitenkaan ollut Itä-Baltian käsitteen luoja eikä edes sen ensimmäinen käyttäjä, suomalaisessa arkeologiassakaan. Kivikosken käyttämässä merkityksessä käsitteen sisältö oli myös muuttunut alkuperäisestä, tai pikemminkin sen eri merkityksistä vain yksi oli vakiintunut käyttöön.

Venäjän-vallan aikana pääasiallinen Suomessa käytetty nimitys Suomen eteläpuoliselle naapurialueelle, Viron-, Liivin- ja Kuurinmaan kuvernementeille, oli normaalin yleisvenäläisen käytännön mukainen Itämeren maakunnat, jota luonnollisesti käytettiin myös Venäjän valtakunnan ulkopuolella (Östersjöprovinserna, Østersøprovincerne, Ostseeprovinzen, die baltischen Provinzen, les provinces Baltiques).⁶ Varhaisten suomalaisten arkeologien kielessä näyttää asiallisesti ottaen Itämeren-maakuntien käsitteen alle lukeutuneen myös nykyinen Liettua eli Vilnan, Kaunasin (Kovnon) ja Suwalkin kuvernementit, vaikka virallisessa venäläisessä terminologiassa niitä ei siihen laskettuakaan. Useimmat ”Itämeren-maakunnista” kirjoittaneet tutkijat eivät juuri omaksuneet Itä-Baltian nimitystä. Esimerkiksi Hjalmar Appelgren-Kivalolla esiintyy (ruotsinkielisessä tekstissä) 1920-luvulla nimitys Balticum, Baltia, jota jo J. R. Aspelin satunnaisesti käytti.⁷

Itämeren-maakuntien käsite jatkoi elämäänsä jonkin aikaa Baltian maiden itsenäistymisen jälkeenkin. Ruotsalainen Gunnar Ekholm käytti sitä vielä vuonna 1920 artikkelissa, jossa termi baltisk merkitsi Itämeren alueeseen liittyvää yleensä. On tietenkin mahdollista, että hän oli jättänyt käsikirjoituksensa julkaistavaksi jo ennen vuotta 1918, jolloin nimitys on vastannut vallinnutta todellisuutta.⁸

Edellä viitattu Ella Kivikoski piti merkittävimpänä opettajanaan A. M. Tallgrenia. Tallgrenin varhaistuotannossa Itä-Baltian käsitettä ei vielä esiinny, eihän alueella ollut mainittavaa itsenäistä merkitystäkään hänelle ennen 1910-luvun loppua. Itä-Baltia ilmaantui Tallgrenin kieleen 1920-luvun alussa hänen toimiessaan Tartossa, jolloin hänen tieteellinen mielenkiintonsa luonnollisesti suuntautui Suomen eteläpuolisiin naapurialueisiin. Vuonna 1921 Tallgren kirjoitti sekä Baltiasta että Itä-Baltiasta eri kielillä julkaisemissaan artikkeleissa. Hän myös määritteli käsitteen ”itäbalttilainen (kulttuuri)alue” mutta kahdella eri tavalla: ”Itämeren maakunnat ja Suomi” tai laajemmin ”Veikselistä Suomeen asti”. Lisäksi Tallgren käytti suppeampaa käsitettä Baltianmaat tai (suomeksi) Baltimaat, johon Suomi ei kuulunut – sekä edelleen myös vanhaa Venäjän-aikaista Itämeren-maakuntien nimitystä. ”Itämeren-maakuntien” esiintymisen saattaa tässäkin selittää artikkeleiden kirjoittaminen ennen Viron, Latvian ja Liettuan itsenäistymistä. Monet julkaisut viivästyivät maailmansodan aikana ja sen jälkeisinä vuosina, jolloin sekä paperista että rahasta oli pulaa. Kahta vuotta myöhemmin, 1923, Tallgren määritteli Itä-Baltian alueena, joka käsittää ”Itämeren itäisen rantavyöhykkeen jotenkin Weikselin seuduilta alkaen Suomeen asti”; tätä hän tarkensi luettelemalla maat Itä-Preussista Suomeen.⁹

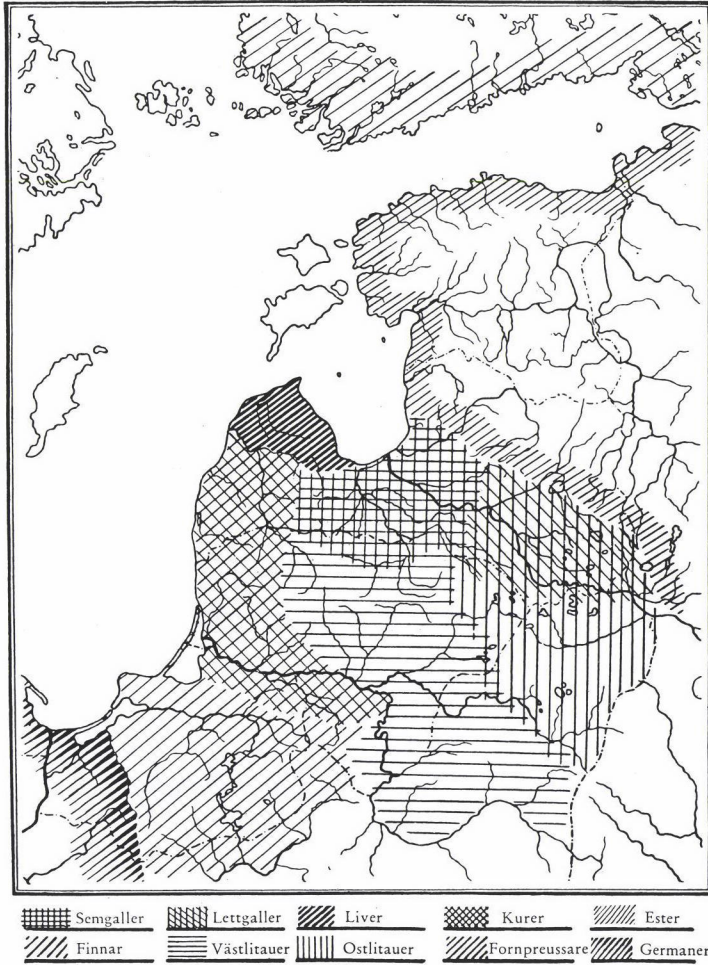
On erityisen tärkeää huomata määrittelyjen poikkeaminen toisistaan, sillä samana vuonna 1923 Tallgren eksplisiittisesti määritteli Itä-Baltian kolmannellakin tavalla:

⁶ Koskinen 1867, 392 ym.; Montelius 1877; Aspelin 1874, 42; Aspelin 1875, 6 ym.; Aspelin 1877, 153; Appelgren 1891, IX; Appelgren 1905, 7; Ebert 1913; Wallin 1894, 22 ym.; Worsaae 1872, 344 ym.

⁷ Appelgren-Kivalo 1926, 117; Aspelin 1885, 44 (Itämeren-maakunnat), 55 (Baltia) ym.

⁸ Ekholm 1920, 212 ym.

⁹ Tallgren 1921c, 185, 191, 193, 194; Tallgren 1921a, 11 ym.; Tallgren 1921b, 48–50; Tallgren 1922, 45 ym.; Tallgren 1923b, 330.

Kuva 1. Itä-Baltia vakiintui merkitsemään ennen kaikkea Veikseliltä Suomenlahdelle ulottunutta aluetta. Kartta Balodis 1940, 75.

”sydvästra Finland, Estland, Lettland, Littauen, Wilna”. Suomesta tämän määritelmän alle kuuluu siis vain lounaisosa eikä Itä-Preussia ole laskettu mukaan. Seuraavana vuonna 1924 hän käytti Itä-Baltian käsitettä määrittelemättä mutta siten, että se ilmeisesti ei sisältänyt Suomea. Kun hän samana vuonna määritteli sen, määritelmä oli jälleen erilainen: ”les ci-devant Provinces Baltiques et le sud-ouest de la Finlande”, nyt siis oletettavasti myös ilman Liettuaa ja tuolloin Puolalle kuulunutta Vilnan aluetta. Huomioon on tosin tässä otettava se mahdollisuus, että Tallgren on laskenut Liettuan Itämerenmaakuntien joukkoon.¹⁰

Vuonna 1925 Tallgrenilla esiintyvät Baltikum ja Ostbaltikum synonyymeinä. Vuonna 1927 hän määritteli ”balttilaisen kulttuuriprovinssin”, joka ”käsitti nyk. Viron, Latvian

¹⁰ Tallgren 1923a, 131; Tallgren 1924b, 290; Tallgren 1924a, 11 ym.

ja Liettuan ja Vilnan alueen”.¹¹ Tämän jälkeen Tallgren ei enää määritellyt sen enempää Baltiaa, balttilaista aluetta kuin Itä-Baltiaa tai itäbalttilaista aluettakaan, mikä merkinnee jonkinlaista vakiintumista. Suomen voi tulkita pudonneen Itä-Baltian rajojen ulkopuolelle.

Silmiinpistävää siis on käsitteen horjuvuus 1920-luvun alkuvuosina ja sen asettuminen vasta vähitellen niihin rajoihin, joiden määritteenä se myöhemmin aikoina tunnetaan. Huomionarvoista on Itä-Baltian määrittelemisen arkeologisenä provinssina, joka halutaan nähdä kulttuurisesti yhtenäisenä.

Itä-Baltiasta ei koskaan tullut Tallgrenilla yksinomaista alueensa nimitystä, vaan uransa loppuun asti hän käytti useita eri nimityksiä: le domaine baltique, les pays baltes, Baltique, die ostbaltischen Staaten, Ostbaltikum, Balt(t)ia, Baltian valtakunnat, Itä-Baltia, the East Baltic countries, the Baltic ja the eastern Baltic. Monille näistä on ominaista, että niissä puhutaan nimenomaan Baltian maista tai valtioista. Muuta johdonmukaisuutta tai ajallista kehitystä käsitteissä ei voi havaita.¹²

Tallgrenin aikalaisarkeologeista useimmille Suomen eteläpuoliset naapurialueet olivat tutkimuskohteena etäisiä. Julius Ailio käsitteli harvakseltaan aiheita, joissa alueen nimitys tai Suomen suhde siihen olisi ajankohtaistunut. Tutkimuksessaan *Fragen der russischen Steinzeit* vuonna 1922 hän kuitenkin käyttää yksiselitteisesti Itä-Baltian käsitettä. Hän ei määritellyt sitä erikseen, mutta merkitys näyttää olevan nimenomaan Viroa, Latviaa ja Liettuaa tarkoittava.¹³

Aarne Europaeukseen (Äyräpähän) palataan myöhemmin.

Vaikka Itä-Baltia valtasi tukevan jalansijan suomalaisessa arkeologiassa 1920-luvulta alkaen, tšekäläiseen historiantutkimukseen se ei tunkeutunut. Baltian historian huomattavin suomalainen asiantuntija Arvi Korhonen esitti Viron ja Latvian itsenäistymisen aikoihin suomen kielessä omaksuttavaksi yleisnimitykseksi pelkkää Baltiaa, joka vaikiinutti asemansa nopeasti.¹⁴

Itä-Baltian käyttö Virossa ja Latviassa maailmansotien välillä

Suomalaisilla ei ole ollut yksinoikeutta Itä-Baltian käsitteeseen. Sen ottivat käyttöön muun muassa Tallgrenin virolaiset oppilaat seuraten ehkä Tallgrenia mutta ehkä myös muita esikuvia, joihin palataan tuonnempana. Tallgrenin merkitys lienee arvioitava sikäli keskeiseksi, että viron- ja latviankielisissä yhteyksissä ei ennen 1920-lukua ollut olemassa mitään vakiintunutta käsitettä Viron, Latvian ja Liettuan sekä mahdollisesti niiden naapurialueiden muodostamalle kokonaisuudelle. Silloin tulivat käyttöön vironkielinen Ida-Baltikum ja latvialainen Austrumbaltija. Marta Schmiedehelm käytti vuonna 1922 viroksi nimitystä Baltikum ja saksaksi die baltischen Länder. Harri Moora määritteli vuonna 1932 käyttämänsä luonnehdinnan ”die eigentlichen ostbaltischen Länder”, varsinaiset itäbalttilaiset maat, alueeksi, joka ulottuu Suomesta Liettuaan. Yhteinen nimitys

¹¹ Tallgren 1925, 12, 180 ym.; Tallgren 1927, 101; ks. myös Vahter 1928, 70.

¹² Tallgren 1928, 3–4 ym.; Tallgren 1929, 29; Tallgren – Alexandrov 1930, 107; Tallgren 1931, 96, 101, 114 ym.; Tallgren 1936, 273; Tallgren 1937, 26, 29, ym.; Tallgren 1938b, 96, 98; Tallgren 1938a, 721 ym.

¹³ Ailio 1922, 39 ym.

¹⁴ Korhonen 1919, 79 ym.

Kuva 2. Toiseen maailmansotaan asti Itä-Baltian käsite välittyi sukupolvelta toiselle osana tutkijoiden välisten yhteyksien välittymistä. A. M. Tallgren (2. vas.) oppilaineen retkellä Irun linnavuorella keväällä 1939. KK Tallgren.

sisälsi ajatuksen esihistoriallisesta kulttuuriyhteydestä koko vyöhykkeen laajuudessa; 1920-luvulla voimistuneella heimoaatteellakin lienee ollut vaikutuksensa määrittelyyn, etenkin haluan lukea Suomi ja Viro samaan kulttuurialueeseen. Samaan tapaan Mooran kanssa Itä-Baltian määritteli myös Marta Schmiedehelm kuusi vuotta myöhemmin. Hänen määrittelyllään ei kuitenkaan ole kiistatonta itsenäistä todistusvoimaa, sillä se tapahtui Mooran väitöskirjan esittelyn yhteydessä. Siinä Schmiedehelm nimitti suppeampaa Viron, Latvian ja Liettuan aluetta käsitteellä Baltimaad. Itäbalttilainen merkitsi siis laajemmin Itämeren itäpuolista. Kolmas merkittävä Itä-Baltian käyttäjä maailmansotien välisen virolaisen arkeologian piirissä oli Richard Indreko. Hän ei määritellyt käsitettä vaan käytti sitä kuin tunnettua nimitystä.¹⁵

Pelkkä Baltia esiintyy Viron arkeologiassa 1930-luvulla Eerik Laidin tekstissä.¹⁶ Selitykseksi voi olettaa hänen tiiviit yhteytensä Ruotsiin, ehkä myös suuntautumisensa arkeologiasta yhä selvemmin kohti kansatiedettä. Virolaisen kansatieteen piirissä näytävät sekä Baltikum että Ida-Baltikum olleen käytössä; tosin tällaiselle laajaa aluetta yhdistävälle yleiskäsitteelle oli huomattavasti vähemmän tarvetta kuin arkeologiassa, kos-

¹⁵ Indreko 1937, 26 ym.; Indreko 1941, 29 ym.; Moora 1926, 28 ym.; Moora 1932, 15; Moora 1934, 76; Moora & al. 1936, 65 ym.; Moora 1938, 600 ym.; Schmiedehelm 1922, 76 ym.; Schmiedehelm 1938, 179, 180; ks. myös Schmiedehelm 1934, 112; Vassar 1938, 50 ym. Salminen 2009, 8–9.

¹⁶ Moora & al. 1936, 211 ym.

ka perinteisen kansankulttuurin tutkimus ei nähnyt entisiä Itämeren-maakuntia samalla tavalla kulttuurisena kokonaisuutena kuin esihistoriantutkimus vaan korosti pikemmin eroja virolaisten, latvialaisten ja liiviläisten välillä.¹⁷ Itä-Baltiasta kirjoittivat eräät historiantutkijatkin kuten Hendrik Sepp¹⁸, samoin eräät amatööriarkeologit¹⁹.

Kuten edellä jo viitattiin, Itä-Baltian käsite vakiintui myös latvialaisessa kirjallisuudessa.²⁰

Ideologisesti Itä-Baltian vahva asema Viron ja Latvian arkeologiassa liittyy Baltoskandian ideaan, joka oli alkuaan saksalaisten poliittinen luomus ensimmäisen maailmansodan vuosilta. Sen tavoitteena oli ollut irrottaa Itämeren itärannan alueet Venäjästä luomalla Ruotsin johtama Baltian ja Skandinavian valtioliitto tai jopa liittovaltio. Baltoskandian käsitteen otti käyttöön ruotsalainen maantieteilijä Sten de Geer vuonna 1928 ja se vakiintui varsinkin Virossa vallitsevaksi tavaksi nähdä Itämerta ympäröivät maat ja samalla vahvistaa kuvaa Viron eurooppalaisesta ja etenkin pohjoismaisesta identiteetistä vastakohtana vallinneelle näkemykselle yhtenäisestä reunavaltiovyöhykkeestä. Tähän aatteelliseen yhteyteen sopi oman alueen korostaminen puoliskona sellaisessa kokonaisuudessa, joka jatkui nimenomaan Skandinavian suuntaan.²¹

Kohti käsitteen juuria

Emme ole kuitenkaan vielä päässeet käsitteen juurille. A. M. Tallgren ei nimittäin ollut ensimmäinen Itä-Baltian käyttäjä, ei Suomessa eikä varsinkaan yleiseurooppalaisesti. Suomalaisessa arkeologiassa Itä-Baltiasta oli ennen Tallgrenia kirjoittanut ainakin Aarne Europaeus (Äyräpää), jonka tekstissä se esiintyi jo vuonna 1914. Koko maailmansotien välisen ajan se olikin hänellä yksinomainen nimitys.²² Äyräpää ei määritellyt Itä-Baltiaansa, mutta sen merkitys näyttää olleen Itämeren-maakunnat ja Liettua.

Varhaisin meikäläinen arkeologi, jonka tekstistä Itä-Baltian käsite on jäljitettävissä, on kuitenkin Alfred Hackman. Hän ryhtyi nimittämään Itämeren-maakuntia Itä-Baltian (Östbaltikum) nimellä vuonna 1896 julkaistussa kymmenennen yleisvenäläisen arkeologikokouksen selostuksessaan *Några meddelanden från den arkeologiska kongressen i Riga*, jossa sen rinnalla esiintyi myös perinteinen Östersjöprovinserna-nimitys. Seuraavana vuonna hän selkeästi ilmaisten määritteli tarkoittavansa Itä-Baltialla juuri Itämeren-maakuntia.²³ Tällä ratkaisullaan Hackman lienee halunnut 1800-luvun kansallisen liikkeen tavoitteiden mukaisesti sekä luoda mielikuvaa Suomen eteläpuolisen naapurialueen erillisyydestä ja omasta luonteesta Venäjään verrattuna että samalla korostaa Suomen omaa identiteettiä sekä etelänaapureiden että Venäjän rinnalla. Kumpikin oli sopusoinnussa yleisemmän suomalaisen käsittekkulttuurin kanssa. Itä-Baltiasta tuli

¹⁷ Linnus 1939, 168, 174, 179, 218; Ränk 1996 (1949), 11, 17, 20 ym.; Talve 1997, 459–460.

¹⁸ Sepp 1939, 106; Sepp 1940, 36

¹⁹ Westrén-Doll 1924, 5 ym.

²⁰ Katalog Riga 1930, 7 ym.; Balodis 1938, 69 ym.; Šturms 1936, 27; Šturms 1938, 717

²¹ Karjahärm – Sirk 2001, 344–346.

²² Europaeus 1914, 31; Europaeus 1922, 120 ym.; Europaeus 1924, 174 ym.; Äyräpää 1933, 39 ym.; Äyräpää 1938, 894 ym.

²³ Hackman 1896, 49, 52; Hackman 1897, 355.

vakiintunut osa Hackmanin terminologiaa ja kielenkäyttöä, mutta rinnalla esiintyivät silti myös nimitykset *Balticum* ja *die baltischen Provinzen*, joista jälkimmäinen edusti perinteistä Venäjä-keskeistä näkökulmaa. Käsitteellinen vakiinnuttaminen liittyi alueen arkeologiseen lähentämiseen Suomeen ja suomalaisten omakuvaan, koska juuri Hackman esitti suomalaisten esivanhempien tulleen Suomenlahden eteläpuolelta ajanlaskun taitteen jälkeisinä vuosisatoina Suomeen. Ilman tällaista identiteetin määrittelyn kannalta keskeistä merkitysmuutosta uuden nimityksen vakiintuminen tuskin olisi ollut itseltään selvää.²⁴

Hackmanin vuoden 1896 artikkelia varhaisempia tai edes samanaikaisia Itä-Baltia-tapauksia ei näyttäisi suomalaisessa arkeologiassa olevan. Hackmania voi siis pitää Itä-Baltia-käsitteen tuojana tšekäläiseen muinaistutkimukseen. Sen sijaan on epäselvää, omaksuiko esimerkiksi Tallgren Itä-Baltia-käsitteen juuri Hackmanilta, ehkä ystävänsä Europaeuksen kautta, vai kenties suoraan samoista vanhemmista lähteistä kuin Hackmanin. Tallgrenin käsitevalintaan on voinut vaikuttaa myös fyysinen antropologia, sillä Rolf Nordenstreng oli määritellyt suomalaisille oman ”itäbalttilaisen rodun” vuonna 1917.²⁵ Kielitieteessä Itä-Baltian ja itäbalttilaisen käsitteitä ei sen sijaan juuri käytetty, vaikka poikkeuksiakin on.²⁶

Mistä Hackman oli omaksunut Itä-Baltiansa? Läheltä, sillä käsite oli varsin vakiintunut 1800-luvun lopun baltiansaksalaisessa kirjallisuudessa, ennen kaikkea geologiassa ja maantieteessä. Itä-Baltiasta kirjoittivat 1870-luvulla geologit Constantin Grewingk ja Alexander Lagorio, Grewingk sekä puhtaasti luonnontieteellisissä että arkeologisissa yhteyksissä, ja suomalaiset arkeologit olivat tästä kaikesta hyvin perillä.²⁷ Myöhemmistä käyttäjistä luonnontieteissä voi mainita esimerkiksi J. M. Mikutowiczin sekä suomalaisen geologin Hans Hausenin. Hausenilla oli yhteyksiä myös arkeologeihin ja hän oli käsitellyt rannansiirtymään ja kivikautiseen asutukseen liittyviä kysymyksiä.²⁸

Grewingk oli tunnetusti merkittävä Itämeren-maakuntien arkeologian kehittäjä. On silti mahdollista, että hänkin on omaksunut Itä-Baltian varhaisemmilta geologeilta ja maantieteilijöiltä. Grewingkin esikuvien tai esikuvan selvittämisyritykset eivät ole toistaiseksi johtaneet tulokseen.²⁹ Sen sijaan hän oli kiistatta ensimmäinen, joka määritteli Itä-Baltian sellaisessa yhteydessä, josta myöhemmät arkeologit suurella todennäköisyydellä ovat voineet sen lainata. Artikkelissaan *Zur Archäologie des Balticum und Russlands* (1874) Grewingk määritteli Itä-Baltian Veikseliltä Tornionjoelle vedetyn linjan itäpuoliseksi alueeksi, joka sisälsi siis myös Itä-Preussin ja Suomen. Samassa artikkelis-

²⁴ Hackman 1905, 18, 212, 354 ym.; Hackman 1921; Salminen 2009.

²⁵ Kemiläinen 1993, 237–242.

²⁶ Suull. tiedonanto Kaisa Häkkinen 11.2.2010; poikkeuksena ks. esim. Karsten 1939, 60, 61, 72–79. T. E. Karsten käyttää Itä-Baltian ja itäbalttilaisen (*Ostbaltikum*, *ostbaltisch*) käsitteitä artikkelissaan pääasiassa käsitellessään arkeologisia havaintoja.

²⁷ Grewingk 1871; Grewingk 1872; Grewingk 1874, 60; Grewingk 1884, 3, 7, 13, 25, 29 ym.; Grewingk 1888, 16 ym.; Lagorio 1876; ks. myös Schmidt 1888, 92, 93, 95.

²⁸ Mikutowicz 1909; Hausen 1912; Hausen 1910.

²⁹ Grewingkiin yleisesti vaikutti muun muassa brittiläinen geologi Roderick Impey Murchison, joka teki laajan tutkimusmatkojen sarjan Venäjällä 1840-luvun alkupuolella. Erki Tammiksaaren sähköpostit kirjoittajalle 14.2., 16.2.2007. Murchison käyttää kuitenkin ainakin Venäjän-matkansa tieteellisessä julkaisussa yksinomaan nimitystä Itämeren-maakunnat tai -kubernementit (*the Baltic Russian provinces*, *the Baltic governments*), niitäkin harvoin. Ruotsalaisen eläintieteilijän ja muinaistutkijan Sven Nilssonin arkeologisessa pääteoksessa, joka myös olisi voinut vaikuttaa Grewingkiin, ei esiinny mitään ko. aluetta tarkoittavaa yleisnimitystä. Murchison & al. 1845, vi, 25, 64; Nilsson 1862.

sa hän käytti myös käsitettä ”Balticum russischen Antheils”, siis Venäjän-Baltia. Vuonna 1884 Grewingk käytti pelkän Balticumin nimitystä, mutta sen tarkka merkitys jää epäselväksi.³⁰

Maailmansotien välisessä baltiansaksalaisessa kirjallisuudessa esiintyvätkin sekä Baltikum että Ostbaltikum, mikä kuvastuu havainnollisesti esimerkiksi vuonna 1939 ilmestyneen *Baltische Lande I* -nimisen, Viron-, Liivin- ja Kuurinmaan keskiaikaa käsittelevän kokoomateoksen artikkeleissa. Kirjoittajien joukossa oli sekä baltian- että saksansaksalaisia.³¹ Kokoomateoksen toiseksi osaksi aiottu esihistoria ei ehtinyt ilmestyä ennen sodan syttymistä. Käsitteet esiintyvät rinnan Ernst Wahlen kirjoittamassa Baltian arkeologisen tutkimuksen historiassa, joka oli alkuaan tarkoitettu nimenomaan kyseisen ilmestymättä jääneen kokoomateoksen yhdeksi pääjaksoksi mutta joka ilmestyi erillisenä teoksena vuonna 1950. Tutkimushistoriassa korostuu koko aiotun teoksen poliittinen tavoite tuoda esiin saksalaisten kulttuurista vaikutusta Baltiassa ja heidän yhteenkuuluvuuttaan maan kanssa.³²

Baltiansaksalaiseen näkökulmaan Itä-Baltia sopi hyvin korostaessaan Venäjän Itämeren-maakuntien kuulumista johonkin kokonaisuuteen, joka jatkui nimenomaan länteen. Reinhard Wittram on viitannut sekä Ostbaltikumia että Balticumin käyttöön ”oppineina nimityksinä” 1800-luvulla, nähtävästi vuosisadan jälkipuoliskolla. Näitä vanhempi on hänen mukaansa adjektiivi baltisch, joka on vakiintunut 1800-luvun puolivälissä.³³ Sama sisältö on myös Venäjän-Baltialla: sekin viittaa Venäjän ulkopuolisen, läntisen Baltian olemassaoloon. Näin se löytää yhteytensä muiden baltiansaksalaisten pyrkimysten kanssa, joissa sinänsä perusteltuina nähdyt arkeologiset tulokset joutuivat palvelemaan aatteellis-poliittisia tarkoituksia.³⁴

Lähinnä baltiansaksalaisen perinteen jatkona on nähtävä Itä-Baltia-nimityksen esiintyminen joidenkin venäjänsaksalaisten tutkijoiden töissä vielä vallankumouksen jälkeen.³⁵

Ideologinen kahtiajako

Itä-Baltia-nimityksen käyttö muuttui ja jakautui toisen maailmansodan jälkeen. Neuvosto-Baltian arkeologisessa kirjallisuudessa Itä-Baltia korvattiin pääsääntöisesti pelkällä Baltialla (vir. Baltikum, Baltimaad, latv. Baltija). Poikkeuksena säännöstä se esiintyy

³⁰ Grewingk 1874, 60; Grewingk 1884, 3.

³¹ Ostbaltikum/ostbaltisch: Giere 1939, 21. Baltisch: Clasen 1939, 433, 434. Molemmat: Thomson 1939, 1, 9; Ehrhardt 1939, 87, 89, 100, 108, 129, 137, 144; Arbusow 1939, 167, 177, 182, 184, 201, 203. Kirjoittajista antropologi Sophie Ehrhardt oli sittemmin 1980-luvulla syytettyä osavastuusta kansallissosialistisessa Saksassa tapahtuneeseen romanien tuhoamiseen, mutta häntä ei tuomittu. Reinhard Wittram oli 1930-luvulla tunnustuksellinen natsi-ideologian kannattaja mutta ilmaisi sodan jälkeen julkisesti katuvansa sitä. Wikipedia: Ehrhardt, Sophie, Wittram, Reinhard.

³² Wahle 1950 passim. Vaikka julkaisu monessa suhteessa täyttää tieteellisyyden mitat, sen ilmeisenä tarkoituksena on ollut korostaa saksalaisten kulttuurista ja kenties valtiollistakin omistusoikeutta entisissä Itämeren-maakunnissa, yhteenkuuluvuutta Baltian maan kanssa. Tämä korostuu etenkin Wahlen tutkimushistoriassa, jossa toistuvasti nousee esiin maailmansotien välinen pyrkimys vähätellä saksalaisten osuutta erityisesti Latvian historiassa. Wahle tunnistaa sen, miten uusissa itsenäistyneissä valtioissa esihistoriaa käytettiin poliittisena työkaluna mutta sen sijaan ei saksalaisten omaa vastaavaa tendenssiä. Hän luonnehtii useaan otteeseen baltiansaksalaista menneisyyskuvaa vapaaksi kaikista poliittisista pyrkimyksistä.

³³ Wittram 1939, 490, 492.

³⁴ Ks. näistä Tvauri 2003, Lang 2006a, 16–18.

³⁵ Esim. Bauer 1929. Itä-Baltian merkitys on hänellä sama kuin esimerkiksi Grewingkillä.

Harri Mooran kirjoittamassa, vuonna 1952 julkaistussa Latvian SNT:n esihistoriasa.³⁶ Itä-Baltia pulpahti taas esiin Baltian neuvostotasavaltojen arkeologien päästessä 1950-luvun lopulta alkaen vähitellen julkaisemaan artikkeleitaan rautaesiripun länsipuolella kuten Suomessa tai Ruotsissa. Heidän läntisissä julkaisuissaan se palasikin 1980-luvulle mennessä vähitellen suorastaan vallitsevaksi, vaikkakaan ei ainoaksi nimitykseksi. Kotimaisissa julkaisuissaan he säilyttivät edelleen pääasiassa pelkän Baltian, mutta sielläkin Itä-Baltia alkoi hiljakseen vallata asemaansa takaisin. Kahta eri nimitystä julkaisuyhteydestä riippuen käyttivät esimerkiksi Harri Moora, Lembit Jaanits ja Vello Lõugas, siis kolme eri ikäpolviin kuulunutta tutkijaa. Silvia Laul käytti Baltikumia sekä kotimaassa että ulkomailla julkaistessaan. Latvialaisen Ēvalds Mugurēvičsin ja virolaisen Jūri Selirandin teksteissä käsitteet esiintyivät 1970-luvulla rinnan synonyymeinä.³⁷

Sen sijaan sodan jälkeen länteen pakolaisina siirtyneet virolaiset, latvialaiset ja baltiansaksalaiset arkeologit yleensä pitäytyivät ennen sotaa kotimaissaan omaksumassaan käytännössä ja säilyttivät nimityksen Itä-Baltia. Heitä tosin oli vähän ja he julkaisivat harvakseltaan, joten mitään yksiselitteistä kuvaa ei voi saada.³⁸

Itä-Baltia ei siis ollut Neuvosto-Virossa ja -Latviassa varsinaisesti kielletty käsite, mutta sen käyttö ei selvästi ollut myöskään suositeltavaa. Tälle on kolme selitystä. Keskeisin on se, että Baltian neuvostotasavaltojen arkeologinen käsitteistö oli yhdenmukaistettava Venäjällä käytetyn kanssa, eikä Itä-Baltiaa siellä tunnettu. Toinen selitys on epäilemättä välttämättömyys tehdä myös käsitteellinen pesäero emigranttitutkijoihin. Kolmas on jo edellä viitattu tosiasia, että Itä-Baltiasta puhuminen edellyttää välttämättömänä vastinparinaan Länsi-Baltiaa ja muistuttaa Itämeren alueesta yhtenä kokonaisuutena, mikä ei ollut etenäkään 1940–1950-lukujen tiukan ideologisen valvonnan ilmapiirissä mahdollista.³⁹

Suomessa Itä-Baltia-perinne ei katkennut eikä käsitettä enää pidetty tarpeellisena selittää, problematisoimisesta puhumattakaan. Muistuttaminen Itämeren kulttuuriyhteyksistä oli lisäksi sopusoinnussa yhteiskunnan yleisen pyrkimyksen kanssa kohti länttä. Toisaalta tiedostettujen ideologisten vaikuttimien merkitystä ei pidä yliarvioida: useimmat arkeologit epäilemättä käyttivät Itä-Baltiaa yksinkertaisesti, koska se oli tapana. C. F. Meinander yhtenä harvoista rajasi Itä-Baltiansa selkeästi. Vuonna 1950 se tarkoitti hänelle Viron, Latvian ja Liettuan aluetta eikä Itä-Preussi kuulunut siihen. Toini Erkolan vuonna 1960 julkaisemassa artikkelissa Itä-Baltian länsirajana näyttää puolestaan olevan Veiksel vanhaan Grewingkin määrittelemään tapaan.⁴⁰ Vanhan polven arkeologien joukossa oma lukunsa on yllättäen Aarne Äyräpää, joka 1940-luvun puolivälistä alkaen kirjoitti – aiemmista tavoistaan poiketen – milloin Baltiasta (Baltikum, de baltiska länderna, die baltischen Länder), milloin Itä-Baltiasta ilman, että käsitevalinnassa voisi osoittaa mitään muuta johdonmukaista periaatetta kuin sen, että julkaistessaan ulkomailla hän ilmeisesti käytti pelkkää Baltiaa. Tästä tosin on vain yksi esimerkki.⁴¹

³⁶ Moora 1952, 7 ym. (Austrumbaltija), 12 ym. (Baltija); Moora 1955, 7 ym.

³⁷ Moora 1967, 64 ym.; LPSRA 1974, 13 (Zagorska), 46 ym. (Loze), 80 ym. (Graudonis), 168 (Stubavs), 270–271 ym. (Mugurēvičs); Jaanits 1957, 99; Jaanits 1973, 49; Jaanits 1982, 57 ym.; Mark 1958, 3, 6 ym.; Laul 1982b, 229 ym.; Laul 1982a, 17 ym.; Lõugas 1971; Lõugas 1982, 158 ym.; Lõugas 1985, 51; Mugurēvičs & al. 1990; Selirand 1973b, 201; Selirand 1973a, 78, 80; Selirand – Tõnisson 1974, 43, 59 ym.; Stubavs 1974, 168; Tõnisson 1982, 252.

³⁸ Indreko 1945, 37; Indreko 1948, 13 ym.; Indreko 1955, 94; Indreko 1964, 34 ym.; Johansen 1965, 1; vrt. kuitenkin Ozols 1969.

³⁹ Arkeologian yhteiskunnallisista sidoksista ks. Lang 2006a, 28–33.

⁴⁰ Meinander 1950, 77; Erkola 1960, 9 ym.

⁴¹ Äyräpää 1945, 19, 24; Äyräpää 1950, 16 ym.; Äyräpää 1953, 90, 95; Äyräpää 1956, 36.

Kansatieteessä ainakin Kustaa Vilkuna käytti sekä Itä-Baltian että Baltian (maiden) käsitettä. Itä-Baltian hän on todennäköisimmin omaksunut Tallgrenilta.⁴²

Tilanne pysyi pääpiirteissään ennallaan ja Itä-Baltia lähes yksinomaisena nimitykse-
nä aina 1980-luvulle asti.⁴³ Eräät tutkijat, jotka suomenkielisissä yhteyksissä kirjoittivat
Itä-Baltiaista, alkoivat kuitenkin Suomessakin julkaistuissa ruotsinkielisissä teksteissä
nimitystä Baltikum, joka oli selkeämmin yhteismitallinen Skandinaviassa käytetyn ter-
minologian kanssa. Näin toimivat esimerkiksi Christian Carpelan ja Anna-Liisa Hirvi-
luoto.⁴⁴ Itä-Baltian käsite alkoi siten Suomessa assosioitua ensisijaisesti suomenkieli-
seen arkeologiaan, vaikka sitä alkuaan oli käytetty kielestä riippumatta. Kyse ei siis
ollut ajan mukana tapahtuvasta muutoksesta vaan nimenomaan kieleen liittyvästä erosta.
Muissakin kuin suomenkielisissä teksteissä Itä-Baltian vastineet silti esiintyivät.⁴⁵

Rinnakkain Itä-Baltia ja Baltia esiintyvät 1970-luvulla Matti Huurteella, jolla tosin
Itä-Baltia oli odotuksenmukaisesti vallitseva käsite. Samaan aikaan hän käytti englan-
ninkielisessä tekstissä nimitystä the Baltic region, joka antaa mielikuvan koko Itämeren
alueesta mutta merkitsi tässä nimenomaan Suomen eteläpuolisia naapurialueita.⁴⁶ Vielä
varhaisemman mutta suomenkielisessä arkeologisessa kirjallisuudessa yksittäiseksi jää-
vän Baltia-esimerkin tarjoaa C. F. Meinander artikkelissaan Ella Kivikosken juhlaKir-
jaan vuonna 1973. Melko varhain Baltiaa käytti myös Markku Torvinen.⁴⁷

Sittemmin, 1980–1990-luvuilla, käsitteiden rinnakkaisen käytön omaksui Torsten
Edgren, sekä suomeksi (Itä-Baltia, Baltia) että ruotsiksi (Östbaltikum, Baltikum). Käsit-
teet esiintyvät hänellä rinnan myös samassa tekstissä sekä 1984 että 1993 merkitykselli-
sen synonymian hengessä. Vallitsevana hän on 1990-luvun alussa käyttänyt jo Baltiaa.⁴⁸

Muutoksen merkit olivat siis 1980-luvun puoliväliin mennessä yhä ilmeisemmät.
Selkeimmin Itä-Baltian hylkäsivät suomenkielisissä teksteissään Unto Salo ja Jukka
Luoto. Kumpikin käytti nimityksiä aluksi rinnan, mutta 1980-luvun puolivälin jälkeen
Itä-Baltia ei ainakaan Luodon teksteissä enää esiinny. Salo oli käyttänyt saksankielisessä
yhteydessä käsitteitä rinnakkain jo vuonna 1968.⁴⁹

Mielenkiintoisimman käsitevalinnan tekivät Christian Carpelan vuonna 1980 ja Pirjo
Uino vuonna 1986. Molemmat kuuluvat ryhmään, jonka teksteissä Baltian ja Itä-Baltian
käsitteet olivat esiintyneet rinnan. Carpelanin tutkimuksessa *Contacts in the Northern
Baltic region as shown by Ceramics* (1980) esiintyy käsite ”the Baltic States” ja Uino
käytti kirjassaan *An Iron Age Community at Ketohaka in Salo* (1986) nimitystä ”the Bal-
tic countries”. Uinolla tämän rinnalla kulkee perinteinen ”East Baltic area”. Nämä näyt-
täisivät olevan ensimmäiset kerrat toisen maailmansodan jälkeen, kun suomalaisessa
arkeologiassa kukaan kirjoittaa Baltian *valtioista* tai *maista* merkityksessä, jossa *maan*

⁴² Vilkuna 1948, 254, 255 ym.

⁴³ Ks. esim. Lehtosalo-Hilander 1982, 23; Lehtosalo-Hilander 1984, 260 ym.; Schauman 1971, 1 ym.; Siiriäinen 1973, 10 ym.; Siiriäinen 1978, 18; Siiriäinen 1981, 15

⁴⁴ Carpelan 1974, 62; Carpelan 1977, 5; Hirviluoto 1968, 25 ym.; Hirviluoto 1973, 66; Hirviluoto – Vormisto 1984, 28 ym.

⁴⁵ Kokkonen 1978, 77 ym.: the East Baltic region.

⁴⁶ Huurre 1979, 25 ym., 90; Huurre 1980, 165.

⁴⁷ Meinander 1973, 148; Torvinen 1979, 54.

⁴⁸ Edgren 1984, 19, 32 ym.; Edgren 1993, 25, 37, 156 ym.

⁴⁹ Salo 1968, 91, 101; Salo 1984, 155, 168 ym.; Luoto 1984, 112 ym., 114 ym.; Luoto 1986, 14; Luoto 1989, 143; Luoto 1991, 80; Luoto 2001, 20.

voi tulkita valtioksi. Missä määrin siitä on luettavissa kannanotto maiden asemaan, ei ole mahdollista päätellä.⁵⁰

Edellä mainituista tutkijoista Unto Salolla oli omia henkilökohtaisia yhteyksiä kollegoihinsa ainakin Virossa; Carpelan ja Uino puolestaan kävivät aineistonkeruumatkalla Tallinnassa vuonna 1982. Nämä yhteydet tulevat esiin etenkin Jüri Selirandin kirjeenvaihdossa ja muussa arkistoaineistossa, sillä Selirand toimi virkansa puolesta useimpien suomalaisvieraiden vastaanottajana ja isäntänä Tallinnassa.⁵¹

Itä-Baltian käsitteen toissijaistuminen jatkui Suomessa 1990-luvun alkuvuosina. Muutokselle oli kaksi syytä. Toinen oli koko sodanjälkeisen ajan säänneltyinä pysyneiden Baltian-yhteyksien vapautuminen nopeasti 1980-luvun puolivälin jälkeen. Se yhdenmukaisti sekä Suomessa että Baltian maissa käytetyn käsitteistön muualla käytetyn kanssa. Toinen selitys liittyy Baltian aseman muutokseen Suomen esihistorian selittäjänä. Aikana, jolloin yhteydet olivat säänneltyjä tai olemattomia, etenkin Virolla oli ollut keskeinen asema Suomen ja nimenomaan etnisiksi suomalaisiksi tulkitun väestön esihistoriassa. Suhde murentui Suomen asutuksen jatkuvuusselityksen vakiinnuttaessa asemansa 1970-luvulta alkaen. Suomen esihistorian yleisesitykseen jatkuvuus ja sitä kautta muuttunut Viro-suhde kirjautui ensin varovaisesti vuonna 1979, selkeästi ja yksiselitteisesti vuonna 1984.⁵² Tämän jälkeen etelänaapuri oli naapuri jokseenkin samassa mielessä kuin muutkin lähialueet – varsinkin, kun heimoaatteen juurimisessa oli vuosikymmenten mittaan päästy melko pitkälle.

Käsitteistö siis mukautui sekä arkeologian että suurvaltapolitiikan uuteen tilanteeseen. Muutosta helpotti arkeologien sukupolvenvaihdos: 1950-luvulla uransa aloittanut sukupolvi vetäytyi 1990-luvun puolivälissä kaikkein aktiivisimmasta toiminnasta, eikä Itä-Baltia ollut nuorempien sukupolvien tutkijoille enää samanlainen käsitteellinen itsensänselvyys. Toisaalta voi huomauttaa, ettei Itä-Baltia tuolloinkaan hävinnyt kokonaan. Esimerkiksi Heikki Matiskaisen löyhärajainen ”East Baltic region” -käsite on muotoiltu niin, että sen rajojen sisäpuolelle voidaan tulkita myös Suomi.⁵³ Pelkkä Baltia muodostui kuitenkin 2000-luvun alkuun mennessä Suomen eteläpuolisen naapurialueen pääasialliseksi nimitykseksi.⁵⁴

Virolaisten ja latvialaisen tutkijoiden kielenkäytössä taite sijoittui – samoin kuin Suomessakin – 1990-luvulle, jolloin edellisillä vuosikymmenillä uudelleen yleistynyt Itä-Baltia korvautuu pääosin pelkällä Baltialla (vir. Baltikum, Baltimaad, latv. Baltija).⁵⁵ Itä-Baltian nimitykseen lienee 1970–1980-luvuilla tarttunut sama neuvostoarkeologian tuoksu kuin ”vanhemman metallikauden” nimitykseen, joka osittain juuri tästä syystä hylättiin 1990-luvulla.⁵⁶ Tosin esimerkiksi Valter Langin kielenkäytössä Itä-Baltian

⁵⁰ Carpelan 1980, 191; Uino 1986, 169, 176 ym.; Uino 1997, 17, 52 ym.

⁵¹ TLÜ AI Selirand: Jüri Selirandin muistiinpanot yhteyksistä suomalaisiin kollegoihin, Unto Salo Jüri Selirandille 29.2.1980, Selirand Salolle 26.3.1980, 3.7.1980, 14.3.1982, 31.3.1982; Unto Salon matkaohjelma 27.11.–5.12.1980, kertomus U. Salon vierailusta 27.11.–5.12.1980, Christian Carpelanin ja Pirjo Uinon matkaohjelmat 13.–26.9.1982, kertomus C. Carpelanin ja P. Uinon vierailusta 13.–26.9.1982.

⁵² Huurre 1979, 122–126; Salo 1984, 171, 187–223; Salminen 2009, 13–14

⁵³ Hiekkänen 1990, 29; Pihlman 1990, 19 ym. (Baltia), 51 ym. (Itä-Baltia, vallitseva); Taavitsainen 1990, 137; Matiskainen 1989, 68; Matiskainen 1998, 113 ym.

⁵⁴ Ks. esim. Huurre 1998, 52 ym.; Lavento 2000, 104 ym.; Lavento 2001, 20; Takala 2004, 133 ym.; harvoja poikkeuksia esim. Riikonen 2003, 235; Taavitsainen 2003, 291 (East tai eastern Baltic).

⁵⁵ Kriiska – Tvauri 2002, 47; Lang 2007.

⁵⁶ Lang 2006b, 77.

vastineet (East Baltic region, the eastern Baltic region) säilyivät ensisijaisina 2000-luvun puolelle asti. Samoin latvialainen Roberts Spīrgis on käyttänyt Itä-Baltian käsitettä 2000-luvulla.⁵⁷ Eräät vanhemman sukupolven latvialaistutkijat kuten Ilze Loze, Ēvalds Mugurēvičs ja Ilga Zagorska käyttivät tässä vaiheessa Baltian ja Itä-Baltian käsitteitä rinnakkain. Baltikum/Baltijan omaksuivat myös ne, jotka olivat hyvin perehtyneitä suomalaisen arkeologiaan kuten Jānis Graudonis. Tosin koska näiden tutkijoiden tuotannosta poimituissa esimerkeissä on kyse kokoomateoksiin kirjoitetuista artikkeleista, toimittajat ovat voineet yhdenmukaistaa käsitteistöä. Vuonna 1974 julkaistun *Latvijas PSR arheologijan* toimitti Elvīra Šnore, mutta vuonna 2001 ilmestyneen *Latvijas senāka vēsturen* toimittajaa ei ole ilmoitettu.⁵⁸

Itä-Baltia Skandinaviassa ja muualla

Suomen ja Baltian maiden ulkopuolella Itä-Baltian käsitettä on käytetty arkeologian ja historian yhteyksissä satunnaisesti. Saksassa ainakin historian tutkija Albert Ammann on käyttänyt tätä nimitystä.⁵⁹ Britanniassa se oli tunnettu Gordon Childelle, joka käytti sitä (East Baltic Lands) *Eurasia Septentrionalis Antiquassa* julkaistussa artikkelissaan vuonna 1934; taustalla voi ounastella Tallgrenin vaikutuksen. Käsitteen tarkoittaman alueen laajuus jää Childella epäselväksi.⁶⁰

Skandinaavisessa kielenkäytössä pääsääntöinen nimitys on ollut Baltia. Itä-Baltian käsitettä käytti johdonmukaisimmin Tarton yliopiston arkeologian professorina vuosina 1923–1925 toiminut ruotsalainen Birger Nerman, nähtävästi korostaakseen sillä Itämeren itä- ja länsipuolten erillistä olemassaoloa, olihan hän suureksi osaksi juuri Baltian ja Skandinavian suhteiden tutkija. Sen sijaan esimerkiksi taidehistorioitsija Sten Karling, Tarton professori 1930- ja 1940-lukujen taitteessa, kirjoitti skandinaavisen tavan mukaan Baltiasta, vaikka epäilemättä tunsikin Viron arkeologian vallitsevan terminologian.⁶¹

Idän ja lännen synteessin tavoitteluna voi nimeään myöten nähdä Sigurd Curmanin ynnä muiden Tukholmaan vuonna 1931 perustaman Balttilaisen instituutin (Baltiska institutet), jonne kutsuttiin stipendiaatteja Suomesta, Virosta, Latviasta, Liettuasta ja Saksasta. Suomalaisista arkeologeista instituutin kursseilla opiskeli ainakin Ella Kivikoski 1931, Virosta Harri Moora 1931 ja Eerik Laid 1934, Latviasta Rauls Šnore 1931–1932 sekä Liettuasta Karolis Mekas 1931. Instituutissa opiskelivat myös eräät kansatieteilijät kuten Kustaa Vilkuna ja Ferdinand Leinbock (Linnus), molemmat 1934.⁶²

⁵⁷ Lang 1998, 86 ym; Lang 2001, 50; vrt. Spīrgis 2006, 236 ym.

⁵⁸ Atgāzis 2001, 233 ym.; Loze 2001, 75 ym., 112 ym.; Apals – Mugurēvičs 2001, 291, 340 ym.; Graudonis 2001, 162 ym.; vrt. LPSRA 1974, 80 ym. (Graudonis); Zagorska 2001, 43, 46 ym.; Vasks 1994, 65, 74. Ks. myös Vasks 1999, 26, 54.

⁵⁹ Ammann 1936.

⁶⁰ Childe 1934, 159.

⁶¹ Baltikum: esim. Nerman 1934; Nerman 1960, 104; Karling 1940, 51; Arwidsson 1945, 161; Jansson 2003, 27; Jansson 2006, 139. Ost- tai Östbaltikum: Nerman 1927; Nerman 1929; Nerman 1931; Nerman 1933; Nerman 1936; Nerman 1938.

⁶² KK Tallgren: Harri Moora Tallgrenille 7.10.1931, Kivikoski Tallgrenille s. d. 1931, 2.10.1931, 10.11.1931, 4.12.1931, Eerik Laid Tallgrenille 10.10.1934, 30.10.1934. RAÅ ATA Curman: Tallgren Curmanille 5.8.1931, Moora Curmanille 18.2.1934; RAÅ ATA Arne: Francis Balodis T. J. Arnelle 13.1.1932. UUA seminaaripöytäkirjat.

Kuva 3. Itä- ja Länsi-Baltia veneessä: Ella Kivikoski, Harri Moora ja Nils Åberg matkalla Birkaan syksyllä 1931. Yksityiskokoelma.

Synteesistä puhuttaessa on erityisesti nostettava esiin kaksi Baltiassa neuvostoajan lopussa järjestettyä kansainvälistä arkeologikonferenssia, joiden molempien teemana olivat Itämeren länsi- ja itäpuolen esihistorialliset yhteydet. Jos neuvostoajan alkupuolella läntisistä yhteyksistä muistuttaminen oli käytännössä pois suljettua, nyt mahdollisuuksien vähitellen avautuessa Baltiasta ja sikäläisestä tieteestä käsin haluttiin katsoa nimenomaan Skandinaviaan. Kahdesta konferenssista aikaisempi järjestettiin Tallinnassa jo vuonna 1982 ja myöhempi Riiassa 1990. Kummankin julkaisuista käy ilmi aluenimitysten kahtalaisuus. Vuoden 1982 ruotsalais-virolaisen symposiumin vuonna 1985 ilmestyneessä julkaisussa virolaiset kirjoittajat pääsääntöisesti nimittävät omaa aluettaan Itä-Baltiaksi, ruotsalaiset sekä pelkänsi Baltiaksi että Itä-Baltiaksi.⁶³ Vuoden 1990 konferenssireferaatissa ja kaksi vuotta myöhemmin ilmestyneessä esitelmäjulkaisussa Baltia (the Baltics, Baltikum, adj. Baltic, baltisch) ja Itä-Baltia (East Baltic, Eastern Baltic, Ostbaltikum, Ostbalticum) esiintyvät jokseenkin tasaveroisesti.⁶⁴ Kiintoisasti Itä-Baltia on löytänyt tiensä myös ruotsalaisten tutkijoiden teksteihin. Lena Thunmark-Nylén on selkeästi omaksunut käsitteen Birger Nermanilta, jonka tutkimus muutoinkin on hänen lähtökohtanaan. Johan Engström puolestaan haluaa korostaa, että kyse on ”Itämeren

⁶³ Itä-Baltia: Jaanits 1985, 26; Lõugas 1985, 51; Selirand 1985; Nylén 1985, 83 ym. Baltia: Ambrosiani 1985: 61 ym.

⁶⁴ Baltia: Atgāzis 1990, 8; Blumberga-Vasariņa 1990, 12–15; Jansson 1992, 61, 75, 76; Jonsson 1990, 25; Kulakow 1990, 32. Itä-Baltia: Engström 1990, 22; Kazakevičius 1990, 28, 29; Kazakevičius 1992, 99; Thunmark-Nylén 1990, 49–52; Thunmark-Nylén 1992, 155, 157, 160; Tõnisson 1990, 53–55; Tõnisson 1992, 163, 169.

vastarannasta”, jolloin Itä-Baltia syntyy luonnostaan ja sisältää implisiittisesti ”Länsi-Baltian” ja ”kokonaisen Baltian” käsitteet, vaikkei niitä mainitakaan. Itämeren alueesta kokonaisuutena, siis edellä mainitusta ”koko Baltiasta”, kirjoittavat Balticum- tai the Baltics -nimitystä käyttäen Gleb Lebedev ja Lena Thunmark-Nylén, he puolestaan korostamatta sitä, että Baltialla olisi itä- ja länsipuolensa.⁶⁵

Merkitykseltään ilmeisesti perinteistä Itä-Baltiaa vastaava vaikkakin rakenteeltaan hiukan erilainen on Marek Zvebilin vuonna 2001 käyttämä ”the eastern part of the Baltic”. Rajat se jättää epäselviksi eli antaa mahdollisuuden tulkita myös Suomen rajojensa sisään kuuluvaksi. Viitattu Zvebilin artikkeli käsittelee Richard Indrekon tulkintoja, jotka siis ovat voineet johdatella hänen käsitevalintaansa.⁶⁶

Venäläistenkin kielenkäyttöön Itä-Baltia on ujutautunut ainakin harvinaisena, mutta mitään varsinaista asemaa se ei ole siellä vallannut. Esimerkiksi V. I. Timofeevilla se merkitsee Viroa, Latviaa ja Liettuaa.⁶⁷

Länsi-Baltia?

Edellä on jo viitattu siihen, että Itä-Baltian olemassaolo edellyttää Länsi-Baltiaa. Mikä se on? Etsivä ei löydä paljoakaan, vaan tulos jää laihaksi: Länsi-Baltiaa on käytetty arkeologisessa kirjallisuudessa harvoin. Aivan tuntematon se kuitenkin ei ole. Westbalticum esiintyy Constantin Grewingkin tuotannossa, jossa ”das ganze Balticum” merkitsee koko Itämeren aluetta. Koska Itä-Baltia rajautui Veikseliltä Tornionjoelle, Länsi-Baltia on siis saman rajan länsipuolinen alue.⁶⁸ Otto Tischler on 1880-luvulla käyttänyt Länsi-Baltiaa samoin Skandinavian merkityksessä.⁶⁹ Harri Moora ja Eduards Šturms kirjoittivat myös Länsi-Baltiasta. Mooralle se merkitsi Skandinaviaa, jossakin tapauksessa erityisesti Tanskaa, Šturms jätti sen määrittelemättä.⁷⁰

Viime vuosina käsite on esiintynyt satunnaisesti. Joskus se on merkinnyt Länsi-Latviaa ja -Liettuaa⁷¹, joskus Itämeren etelärannikkoa slaavilaisen alueen länsipuolella⁷². Käsitteen vakiintumattomuus on siis jatkunut nykypäiviin saakka.

Arkeologinen, kulttuurinen ja poliittinen Itä-Baltia

Itä-Baltia ei ollut arkeologien luomus, mutta se vakiintui nimenomaan arkeologian käsitteenä. Siitä tuli itsestäänselvyys arkeologian piirissä ja muualla se jäi lähes tuntematto-

⁶⁵ Lebedev 1990, 33; Thunmark-Nylén 1990, 53. Itä-Baltia-käsitettä on käyttänyt myös amerikkalainen numismaatikko Thomas S. Noonan. Tuukka Talvion sähköposti kirjoittajalle 11.5.2010.

⁶⁶ Zvebil 2001, 26.

⁶⁷ Ks. esim. Ошибкина 2003; Timofeev 1992, 15 ym.

⁶⁸ Grewingk 1884, 25, 29 ym.

⁶⁹ Gummel 1938, 270–271.

⁷⁰ Moora 1926, 28; Moora 1932, 11; Šturms 1936, 27.

⁷¹ Esim. Bliujienė 2003, 63: Western Baltic.

⁷² Pihlman 1990, 18.

Kuva 4. Baltian rautaesirippu rakoilee. Viron SNT:n tiedeakatemian historian instituutissa Tallinnassa huhtikuussa 1962 (ist. vas.) Aita Kustin, Tanel Moora, Ella Kivikoski, Harri Moora, Aliise Moora, Marta Schmiedehelm, Arkadi Molvõgin (seis. vas.) Silvia Laul, Ants Viires ja Pekka Sarvas. Yksityiskokoelma.

maksi. Tapahtui eräänlainen käsitteen arkeologisoituminen, siinäkin mielessä, että käsite vuosikymmenten käytön jälkeen sisälsi useita erilaisia merkityskerroksia.

Edellä on tarkasteltu sitä, miten Itä-Baltia-käsitteen käyttö arkeologiassa on muuttunut ja mistä käsite alkuaan saatiin. Kuten todettiin, usein Itä-Baltialla on ilmaistu halua nähdä käsitteen tarkoittama alue kulttuurisesti yhtenäisenä ja erityisenä. Tulevan tutkimuksen tehtävänä on vielä perusteellisemmin paneutua siihen, kuinka yleisesti tai poikkeuksetta Itä-Baltialla on viitattu sellaiseen alueeseen, joka käsiteltävänä ajanjaksona todella voidaan nähdä kulttuurisena kokonaisuutena. Jos näin ei ole, Itä-Baltia hahmotuu silloin yleiseksi aluekäsitteeksi, joka arkeologisesti jakautuu osiin eikä välttämättä ole edes rajoiltaan selkeä. Sama kysymys voidaan esittää monia muillekin arkeologian aluekäsitteille.

Vaikkei ehkä ole osoitettavissa, missä määrin Itä-Baltian käsitteen käyttöönotto on johdettavissa jonkin konkreettisten tutkimuskysymysten ratkaisemisessa kohdattuihin ongelmiin vai juontavatko sen juuret puhtaasti vallinneen yhteiskunnan ideologisiin lähestymistapoihin, on selvää, että yhteiskunta ja siinä vallitseva maailmankuva vaikuttavat oleellisesti siihen, miten ympäröivää todellisuutta tulkitaan ja hahmotetaan. Itä-Baltian tapauksessa tästä kielivät etenkin käsitteen konnotaatiot lännen suuntaan, sekä silloin, kun käsitettä on käytetty, että silloin, kun sitä ei ole voitu käyttää.

Suomesta katsottuna Itä-Baltian suhde aatteelliseen ympäristöönsä muuttuu erityisen mielenkiintoiseksi 1920-luvulta alkaen, jolloin sekä heimoaate vahvistuu että Suomen ja eteläpuolisten naapurialueiden arkeologinen yhteys saavuttaa vakiintuneen aseman. Nimitään samanaikainen Itä-Baltia-käsitteen merkityksen vakiintuminen johtaa sisältöön, jossa vedetään raja Suomen ja Viron välille. Käsitteen muuttuminen itsestäänselvydeksi irrottaa sen ympäröivän maailman mullistuksista, kunnes seuraava suuri käsitteellinen murros tapahtuu puolestaan 60–70 vuotta myöhemmin yhteyksien Suomesta etelään vilkastuessa uudelleen. Silloin käsitteistön ohjenuora tulee entistä selkeämmin alueen ulkopuolelta yleiseurooppalaisesta ja -maailmallisesta kielenkäytöstä.

Lyhenteet

ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
FFT	Finska Fornminnesföreningens Tidskrift, Helsingfors
FM	Finskt Museum, Helsingfors
HYAL	Helsingin yliopiston arkeologian laitos
KK	Kansalliskirjasto, Helsinki
KVHAAH	Kungliga Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens handlingar, Tukholma
RAÄ ATA	Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-topografiska arkivet, Tukholma
SGEG	Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Tartto; ks. myös ÖEST
SM	Suomen Museo, Helsinki
SMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Helsinki
TLÜ AI	Tallinnan yliopisto, historian instituutti
UAAA	Uppsalan yliopiston arkisto, Arkeologian ja antiikin historian laitos/Arkeologia
ÖEST	Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised, Tartto; ks. myös SGEG

Lähteet

Arkistolähteet

Kansalliskirjasto, Helsinki

- A. M. Tallgrenin kirjeenvaihto (Coll. 230)

Riksantikvarieämbetet/Antikvaaris-topografinen arkisto, Tukholma

- T. J. Arnen kirjeenvaihto

- Sigurd Curmanin kirjeenvaihto

Tallinnan yliopisto, historian instituutti

- Jüri Selirandin kokoelma: kirjeenvaihtoa ja muita dokumentteja yhteyksistä suomalaisten kollegoiden kanssa

Uppsalan yliopiston arkisto, Arkeologian ja antiikin historian laitos/Arkeologia

- Seminaaripöytäkirjat

Henkilökohtaiset tiedonannot

- Dos. Tuukka Talvio, Helsinki, sähköposti kirjoittajalle 11.5.2010

- PhD Erki Tammiksaar, Tartto, sähköpostit kirjoittajalle 14.2., 16.2.2007

Kirjallisuus

Ailio, J. 1922: *Fragen der russischen Steinzeit*. SMYA XXIX:1. Helsinki.

Ambrosiani, B. 1985: Das Mälargebiet und Baltikum während der Spätbronzezeit und der älteren Eisenzeit. *Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien 1. Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen, Tallinn 12.–15. Oktober 1982*, hrsg. A. Loit – J. Selirand. *Studia Baltica Stockholmiensia* 1, 61–66.

Ammann, A. 1936: *Kirchenpolitische Wandlungen im Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Newskis*. *Orientalia christiana analecta* 105. Roma.

Apals, J. – Mugarēvičs, Ē. 2001: Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) 800.–1200. g. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga*, 290–377.

Appelgren, Hj. 1891: *Suomen muinaislinnat. Tutkimus vertailevan muinaistieteen alalla*. SMYA XII. Helsinki.

Appelgren, Hj. 1905: Die vielreihigen silbernen Gliederketten in finländischen Funden. *SMYA* XXIII,2, 1–26.

Appelgren-Kivalo, Hj. 1926: Bronsspiralerna på den yngre järnålders dräkter och deras betydelse för nationalitetsbestämmelser. Nordiska arkeologmötet i Helsingfors 1925. Berättelse över mötet och dess förhandlingar sammanställd av C. A. Nordman. *SMYA (FFT)* XXXVI:1: 117–125.

Arbusow, L. 1939: Die mittelalterliche Schriftüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 167–203.

- Arwidsson, G. 1945: Två baltiska dryckeshorn från 600-talet. *SMYA* XLV, 161–169.
- Aspelin, J. R. 1874: Muinaistieteellisiä tutkimuksia Suomen suvun asutusaloilta. *SMYA* I, 9–32.
- Aspelin, J. R. 1875: *Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita*. SKS toim. 51. Helsinki.
- Aspelin, J. R. 1877: Vertailevasta muinaistutkinnosta. *SMYA* II, 137–154
- Aspelin, J. R. 1885: *Suomen asukkaat pakanuuden aikana*. K. E. Holm, Helsinki.
- Atgāzis, M. 1990: First finds of three-armed (trefoil) brooches in Latvia. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 5–9.
- Atgāzis, M. 2001: Vidējais dzelzs laikmets 400.–800. g. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 232–289.
- Balodis, F. 1938: Senākie laiki. Latviešu senvēsture. *Latviešu vēsture*, I sējums, 1. daļa. Valters un Rapa, Rīga.
- Balodis, F. 1940: *Det äldsta Lettland*. Till svenska av William W. Freij. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Bauer, N. 1929: Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Numismatik* XXXIX, 1–187.
- Bliujienė, A. 2003: Amulets of Western Baltic Women in Merovingian Period and their Germanic Parallels. *Muinasaja teadus* 13, 63–74.
- Blumberga-Vasariņa, Z. 1990: Die Wikingerzeitliche Kunst in Skandinavien und ihr Einfluss auf die baltische Kunstentwicklung. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 12–15.
- Carpelan, C. 1974: Hirven- ja karhunpäesineitä Skandinaviasta Uralille. *SM* 81, 29–88.
- Carpelan, C. 1977: Älg- och björnhuvudföremål från Europas nordliga delar. *FM* 82, 5–67.
- Carpelan, C. 1980: Contacts in the Northern Baltic region as Shown by Ceramics. *Fenno-ugri et slavi 1978*. *HYAL moniste* 22, 188–199.
- Childe, G. 1934: Eurasian shaft-hole axes. *ESA* IX, 157–164.
- Clasen, K. H. 1939: Grundlagen baltendeutscher Kunstgeschichte. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 433–479.
- Cleve, N. 1934a: Finnländische runde Fibeln der Wikingerzeit aus Osteuropa. *ESA* IX, 405–409.
- Cleve, N. 1934b: Ett skelettgravfält från romersk järnålder på Krogårdsmalmen i Karis (Nyländ). *SMYA-FFT* XL, 60–68.
- Cleve, N. 1943: *Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo. I. Den yngre folkvandringstiden*. *SMYA-FFT* XLIV. Helsingfors.
- Cleve, N. 1978: *Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo. II. Vikingatid och korstågstad. Gravfältet C*. *SMYA-FFT* XLIV:2. Helsingfors.
- Ebert, M. 1913: Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland 1913. *Praehistorische Zeitschrift* 1913, 498–559.
- Edgren, T. 1984: Kivikausi. *Suomen historia* 1. Weilin + Göös, s. 1., 8–97.
- Edgren, T. 1993: Den förhistoriska tiden. *Finlands historia* 1. 2. uppl., s.1.
- Ehrhardt, S. 1939: Zur Rassenkunde und Rassengeschichte der Baltischen Völker und Ostpreussens. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 87–166.
- Ekholm, G. 1920: Det baltiska kulturområdet. *Fornvännen* 1920, 207–217.
- Engström, J. 1990: Die vorhistorischen Burgen Gotlands. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 20–22.
- Erkola, T. 1960: Suitian Ekebergan kalmisto Siuntiossa. *SM* LXVII, 5–21.
- Europaeus, A. 1914: Gravfynd i Uskela. *FM* 1914, 23–38.
- Europaeus, A. 1922: *Fornfynd från Kyrkslätt och Esbo socknar*. *SMYA-FFT* XXXII:1. Helsingfors.

- Europaeus, A. 1924: Katsaus Suomen esihistoriaan. *Oma maa* V. 2. p. Helsinki, 162–184.
- Giere, W. 1939: Raum und Besiedlung im frühgeschichtlichen Alt-Livland. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 15–41.
- Graudonis, J. 2001: Agro metāla periods 1500.–1. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 116–185.
- Grewingk, C. 1871: Ungewöhnliche durch geologische Vorgänge erklärte Bewegungen ostbaltischen Landsee- und Meereswassers. *Sitzungsberichte der Naturforschergesellschaft zu Dorpat* III.
- Grewingk, C. 1872: Zur Kenntniss ostbaltischer Tertiär- und Kreide-Gebilde. *Archiv für Naturkunde* V.
- Grewingk, C. 1874: Zur Archäologie des Balticum und Russlands I. *Archiv für Anthropologie* 1874, 59–109.
- Grewingk, C. 1884: Die Neolithischen Bewohner von Kunda in Estland und deren Nachbarn. *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat* XII, 1–88.
- Grewingk, C. 1888: Der schifförmige Aschenfriedhof bei Türsel in Estland. *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat* XIII, 5–70.
- Gummel, H. 1938. *Forschungsgeschichte in Deutschland*. Die Urgeschichtsforschung und ihre historische Entwicklung in den Kulturstaaten der Erde, hrsg. von K. H. Jacob-Friesen, erster Band. Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Hackman, A. 1896: Några meddelanden från den arkeologiska kongressen i Riga. *FM* III, 49–66.
- Hackman, A. 1897: Die Bronzezeit Finnlands. *SMYA* XVII, 349–420.
- Hackman, A. 1905: *Die ältere Eisenzeit in Finnland. I. Die Funde aus den fünf ersten Jahrhunderten n. Chr.* Helsingfors.
- Hackman, A. 1921: Baltische Sprossenfibeln aus Finnland. *Festschrift Adalbert Bezenberger zum 14 April 1921 dargebracht*, 68–76.
- Hausen, H. 1910: De gamla strandbildningarna på Åland och deras förhållande till stenåldersboplatserna. *Fennia* 28:3, 1–56.
- Hausen, H. 1912: Studier öfver de sydfinska ledblockens spridning i Ryssland jämte en öfversigt af is-recessionens förlopp i Ostbaltikum. Preliminärt meddelande med tvenne kartor. *Fennia* 32:3, 1–32.
- Hiekkanen, M. 1990: A Suggested Interpretation of the Maritime Nature of Mesolithic and Early Neolithic Culture in Finland. *Fenno-ugri et slavi 1988. Iskos* 9, 25–31.
- Hirviluoto, A.-L. 1968: Früheisenzeitliches Gräberfeld auf dem Pikku Linnanmäki von Porvoo. *SM* 75, 5–36.
- Hirviluoto, A.-L. 1973: Raision Ihalan „vaskivaipat“. *Honos Ella Kivikoski. SMYA* 75, 60–67.
- Hirviluoto, A.-L. – Vormisto T. 1984: En massgrav från yngre romersk järnålder i Isokylä i Salo. *FM* 90, 21–49.
- Huurre, M. 1979: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Otava, Helsinki.
- Huurre, M. 1980: Oval Tortoise Brooches with Knob Ornaments. *Fenno-ugri et slavi 1978. HYAL moniste* 22, 162–170.
- af Hällström, O. 1946: Ett gravfynd från Hönsäkerskullen på Alsätra i Karis. *FML* II, 30–50.
- Indreko, R. 1937: *Eesti ürgaeg*. Elav teadus 69. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu.
- Indreko, R. 1941: *Muinais-Eesti ja sen varhaisin asutus*. K. J. Gummerus Oy, Jyväskylä.
- Indreko, R. 1945: Märkmeid Tamula leiu kohta. *SMYA* XLV, 26–43.
- Indreko, R. 1948: *Die mittlere Steinzeit in Estland, mit einer Übersicht die Geologie des Kunda-Sees* von K. Orviku. KVHAAH 66, Stockholm.
- Indreko, R. 1955: Das finnische Spätneolithikum. *FML* XII, 90–94.
- Indreko, R. 1964: *Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien*. KVHAAH Antikvariska serien 13, Stockholm.

- Jaanits, L. 1957: Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland. *SMYA* 58, 80–100.
- Jaanits, L. 1973: Über die estnischen Bootäxte vom Karlova-Typus. *FM* 78, 46–77.
- Jaanits, L. 1982: Keskmine kiviaeg (VIII aastatuhande keskpaik – IV aastatuhat e. m. a.). Noorem kiviaeg (III aastatuhat – II aastatuhande keskpaik e. m. a.). *Eesti esiajalugu*. Eesti Raamat, Tallinn, 24–127.
- Jaanits, L. 1985: Hat Estland im Neolithikum Verbindungen zu Schweden gehabt? *Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum auf Grund der archäologischen Quellenmaterialien 1. Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen, Tallinn 12.–15. Oktober 1982*, hrsg. von A. Loit – J. Selirand. *Studia Baltica Stockholmiensia* 1, 17–38.
- Jansson, I. 1992: Scandinavian Oval Brooches Found in Latvia. *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter*. Internationale [sic] Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga. Hrsg. A. Loit & al. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia* 9, 61–78.
- Jansson, I. 2003: Kulturkontakter och kontinuitetsbrott i Östersjöområdet – ur en arkeologs perspektiv. *Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001*. Red. av S. Nyström. NORNA-rapporter 78. Norna-förlaget, Uppsala, 11–59.
- Jansson, I. 2006: Fornvännens förbindelser med Östern under 100 år. *Fornvännen* 2006, 131–142.
- Johansen, P. 1965: Saxo Grammaticus ja Itä-Baltia. *Historiallinen Aikakauskirja* 63, 1–15.
- Jonsson, K. 1990: Hoards and stray finds from the middle and northern Baltic Sea area c. 1050–1150. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 25–26.
- Karjahärm, T. – Sirk, V. 2001. *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940*. Argo, Tallinn.
- Karling, S. 1940: Hans Wentzel, Lübecker Plastik bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts [arvostelu]. *Ajalooline ajakiri* 1940, 50–52.
- Karsten, T. E. 1939: Altgermanisches Sprachgut in den ostbaltischen Ländern. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 60–86.
- Katalog Riga 1930: *Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archäologen in Riga 1930*. Herausgegeben vom Organisationskomitee. Riga 1930.
- Kazakevičius, V. 1990: Scandinavian bindings of the tips of sword sheaths from Lithuania. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 27–29.
- Kazakevičius, V. 1992: Sword Chapes from Lithuania. *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter*. Internationale [sic] Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga. Hrsg. A. Loit & al. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia* 9, 91–107.
- Keskitalo, O. 1979: *Suomen nuoremman roomalaisen rautakauden löydöt*. HYAL moniste 20. Helsinki.
- Kivikoski, E. 1937: Suomen vanhinta rautakautta. Tärkeitä kalmistolöytöjä Piikkiöstä. *SM* XLIV, 23–46.
- Kivikoski, E. 1939: *Die Eisenzeit im Auralflussgebiet*. *SMYA* XLIII.
- Kivikoski, E. 1941: Itäbaltian ja Suomen suhteista viikinkiajalla. *SM* XLVII, 40–50.
- Kivikoski, E. 1942: Kappale Salon seudun rautakautta. *SM* XLVIII, 13–28.
- Kivikoski, E. 1945: Hautaröykkiöitä Aurajoen laaksossa. *SMYA* XLV, 139–146.
- Kivikoski, E. 1955: Zur Frage nach der Herkunft der ältesten Eisenzeitfunde von Häme. *SM* LXII, 59–70.
- Kivikoski, E. 1961: *Suomen esihistoria*. Suomen historia I. WSOY, Porvoo – Helsinki.
- Kivikoski, E. 1968: Harri Moora 1900–1968. *SM* 75, 104–105.
- Kokkonen, J. 1978: On the theory of the migration of the Finns. *Kontaktstencil* 14. Lund, 76–82.

- Korhonen, A. 1919: Viron historian tutkimuksen tehtävistä. *Historiallinen aikakauskirja* XVII, 78–94.
- Koskinen, Y. 1867: Sur l'antiquité des Lives en Livonie. *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* VIII, 391–411.
- Kriiska, A. – Tvauri, A. 2002, *Eesti muinasaeg*. Avita, s. 1.
- Kulakow, W. 1990: Preussische Gefolgschaft im 9. Jahrhundert. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 29–33.
- Lagorio, A. 1876: *Microscopische Analyse ostbaltischer Gebirgsarten*. Dorpat.
- Lang, V. 1998: Some aspects of the Corded Ware Culture east of the Baltic Sea. *The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia I, Turku 30.5.–1.6.1997*. Ed. by K. Julku & K. Wiik. Societas Historiae Fenno-Ugricae, Turku, 84–104.
- Lang, V. 2001: Interpreting archaeological cultures. *Trames* 2001, 5 (55/50), 1, 48–58.
- Lang, V. 2006a: The History of Archaeological Research (up to the late 1980s). *Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Estonian Archaeology I. Tartu University Press, Tartu, 13–40.
- Lang, V. 2006b: Research into the Bronze and Early Iron Ages. *Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Estonian Archaeology I. Tartu University Press, Tartu, 77–104.
- Lang, V. 2007: *Baltimaade pronksi- ja rauaaeg*. Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu.
- Laul, S. 1982a: Forschungsprobleme der ethnischen Zugehörigkeit der Träger der Tarandgräberkultur. *SM* 89, 13–22.
- Laul, S. 1982b: Vanem rauaaeg (1.–5. sajand). *Eesti esiajalugu*. Eesti Raamat, Tallinn, 221–250.
- Lavento, M. 2000: Some Viewpoints on Early Textile Ceramics in the Baltic Countries, Russia and Finland. *Muinasaja teadus* 8, 103–131.
- Lavento, M. 2001: *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander*. SMYA 109. Helsinki.
- Lebedev, G. 1990: Balticum als Bestandteil der nordosteuropäischen communications und des Stadtentwicklungsprozesses. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 33–37.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982: *Luistari II. The Artefacts*. SMYA 82:2. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984: Keski- ja myöhäisrautakausi. *Suomen historia I*. Weilin + Göös, s. 1., 250–403.
- Linnus, F. 1939: *Eesti vanem mesindus I. Metsamesindus*. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XII–XIII. Tartu.
- Loze, I. 2001: Neolīts 5400.–1500. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Latvijas vēstures institūta apgāds*, Rīga, 74–115.
- LPSRA: *Latvijas PSR arheoloģija*. Zinātne, Rīga.
- Luho, V. 1944: Henttala övre stenåldersboplats i Borgå socken. *FM* LI, 1–19.
- Luho, V. 1948: *Suomen kivikauden pääpiirteet*. Otava, Helsinki.
- Luho, V. 1968: Die kammkeramische Kultur und die finno-ugrische Frage. *Congressus secundus fenno-ugristarum II*. Helsinki, 47–57.
- Luho, V. 1973: Riipus, neula vai solki. *Honos Ella Kivikoski*. SMYA 75, 115–116.
- Luoto, J. 1984: *Liedon Vanhanlinnan mäkilinna*. SMYA 87. Helsinki.
- Luoto, J. 1986: Problem inom Finlands mellan-neolitikum. *FM* 93, 9–21.
- Luoto, J. 1989: Suomen varhaiskristillisyydestä. *SM* 96, 133–152.
- Luoto, J. 1991: Muolaan paimensauvaneula. *SM* 98, 77–95.
- Luoto, J. 2001: Suomen kivikauden balttilaisia kontakteja. *SM* 107, 15–24.
- Lõugas, V. 1971: Über die Typologie und Chronologie der ältesten Hirtenstabnadeln des Ostbaltikums. *SM* 78, 20–37.

- Lõugas, V. 1982: Pronksiaeg (II aastatuhande keskpaik – 7. sajand e. m. a.). Varane rauaaeg (6. saj. e. m. a. – 1. sajand m. a. j.). *Eesti esiajalugu*. Eesti Raamat, Tallinn, 128–164.
- Lõugas, V. 1985: Über die Beziehungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum in der Bronze- und frühen Eisenzeit. *Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien 1. Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen, Tallinn 12.–15. Oktober 1982*, hrsg. von A. Loit – J. Selirand. *Studia Baltica Stockholmiensia* 1, 51–60.
- Mark, K. 1958: Zur Entstehung der gegenwärtigen Rassentypen im Ostbaltikum. *SMYA* 59:4, 1–59.
- Matiskainen, H. 1989: *Studies on the Chronology, material Culture and Subsistence Economy of the Finnish Mesolithic, 10 000–6000 b. p.* Iskos 8. Helsinki.
- Matiskainen, H. 1998: Early contacts and relations between the Indo-European and Fenno-Ugric Peoples – Nationalism, Politics and Archaeology. *The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia I, Turku 30.5.–1.6.1997*. Ed. by K. Julku & K. Wiik. *Societas Historiae Fenno-Ugricae*, Turku, 105–119.
- Meinander, C. F. 1945: En romersk bronsskål från Österbotten. *SMYA (FFT)* XLV, 133–138.
- Meinander, C. F. 1950: R. Indreko, Die mittlere Steinzeit in Estland. *FM* LVII, 77–79.
- Meinander, C. F. 1954: *Die Bronzezeit in Finnland*. *SMYA* 54. Helsinki.
- Meinander, C. F. 1969: Dāvits. En essä om förromersk järnålder. *FM* 76, 27–69.
- Meinander, C. F. 1973: Brobackan pyöreä solki. *Honos Ella Kivikoski. SMYA* 75, 146–151.
- Mikutowicz, J. M. 1909: *Bryotheca Baltica: Sammlung ostbaltischer Moose*. Riga.
- Montelius, O. 1877: Sur le premier âge du fer dans les provinces baltiques et en Pologne. *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte-rendu de la huitième session à Budapest 1876*. Imprimerie Franklin-Társulat, Budapest, 481–493.
- Moora, H. 1926: *Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal*. Tartu ülikooli arkeoloogia kabineti toimetused IV. K./Ü. "Loodus", Tartu.
- Moora, H. 1932: *Die Vorzeit Estlands*. Tartu ülikooli arkeoloogia kabineti toimetused – Veröffentlichungen des archäologischen Kabinetts der Universität Tartu VI, Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu.
- Moora, H. 1934: Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks. *SMYA* XL, 75–90.
- Moora, H. & al. 1936: Moora, H. – Laid, E. – Mägiste, J. – Kruus, H. *Eesti ajalugu I*. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu. Teine, muutmata trükk.
- Moora, H. 1938: *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II*. *ÕEST* 29. Tartu.
- Moora, H. 1952: *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rediģējuši Ē. Šnore. Latvijas valsts izdevniecība, Rīga.
- Moora, H. 1955: Ürgkoguandlik kord Eest NSV territooriumil. Varane feodalism. Võitlus saksa-skandinaavia röövullutajate vastu. *Eesti NSV ajalugu. I köide, Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 7–162.
- Moora, H. 1967: Einige Ergebnisse der Burgbergforschung im Ostbaltikum. *SM* 74, 64–96.
- Murchison, R. I. – de Verneuil, E. – von Keyserling, A. 1845: *Geology of Russia in Europe and the Ural Mountains*. Vol. I. Geology. John Murray, London, P. Bertrand, Paris.
- Nerman, B. 1927: Svenskarna i Ostbaltikum under vikingatiden enligt arkeologiens vittnesbörd. *Rig* 10, 1–30.
- Nerman, B. 1929: *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*. KVHAAH D. 40, 1. Stockholm.
- Nerman, B. 1931: Sveriges förbindelser med Ostbaltikum under forntiden. Årsbok utg. av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, 61–68.
- Nerman, B. 1933: Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der Bronzezeit und der älteren Eisenzeit. *Acta archaeologica* 4, 237–252.

- Nerman, B. 1934: Swedish Viking Colonies on the Baltic. *ESA IX*, 357–380.
- Nerman, B. 1936: Svenskarna i ostbaltiska länder och i Ryssland *Nordisk kultur, samlingsverk 1936*, 72–92.
- Nerman, B. 1938: Einige auf Gotland gefundene ostbaltische Gegenstände der jüngeren Eisenzeit. *ÖEST XXX (Liber saecularis)*, 469–477.
- Nerman, B. 1960: Genmäle. *FMLXVI*, 104.
- Nilsson, S. 1862: *Skandinaviska Nordens ur-Invånare, ett försök i komparativa Ethnografien och ett bidrag till människosläktets utveckling I–II*. Andra upplagan. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Nylén, E. 1985: Handel und Seefahrt zwischen Skandinavien und Ostbaltikum um 1000. *Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien I. Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen, Tallinn 12.–15. Oktober 1982*, hrsg. von A. Loit – J. Selirand. *Studia Baltica Stockholmiensia 1*, 83–98.
- Ozols, J. 1969: *Die baltische Steinkistengräberkultur*. Vorgeschichtliche Forschungen 16. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Pihlman, S. 1990: *Kansainvaellus- ja varhaismerovinkiajan aseet Suomessa. Typologia, kronologia ja aseet ryhmästrategioissa*. Iskos 10. Helsinki.
- Riikonen, J. 2003: A Message of Dress from Finland Proper – A Viking Age Grave and a Costume Reconstruction. *Muinasaja teadus 13*, 229–249.
- Ränk, G. 1996 (1949): *Vana-Eesti rahvas ja kultuur*. Ilmamaa, Tartu.
- Salminen, T. 2009: Finland and Estonia in each other's images of prehistory: building national myths. *Estonian Journal of Archaeology 13/1*, 3–20.
- Salmo, H. 1938: *Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland*. *SMYA XLII:1*.
- Salmo, H. 1956: *Finnische Hufeisenfibeln*. *SMYA 56*. Helsinki.
- Salmo, H. 1957: Ein neuentdecktes römerzeitliches Gräberfeld in Südwestfinnland. *FM LXVI*, 14–32.
- Salo, U. 1968: *Die frühromische Zeit in Finnland*. *SMYA 67*. Helsinki.
- Salo, U. 1984: Pronssikausi ja rautakauden alku. *Suomen historia I*. Weilin + Göös, s. 1., 98–249.
- Salonen, H. 1929: Gräberfunde aus dem Ladogagebiete. *ESA IV*, 229–249.
- Schauman, M. 1971: *Finska kedjegarnityr*. *HYAL moniste 2*. Helsinki.
- Schmidt, C. 1888: Lebensbild des Prof. ... Dr. Constantin Grewingk. *Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat XIII*, 85–146.
- Schmiedehelm, M. 1923: Beiträge zu der sogenannten gotischen Frage im Baltikum. *SGEG 1922*, 76–108.
- Schmiedehelm, M. 1934: Die estländischen Scheibennadeln. *SMYA XL*, 106–112.
- Schmiedehelm, M. 1938: H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 b. Chr [...], arvostelu]. *Ajalooline ajakiri 1938*, 178–180.
- Selirand, J. 1973a: A. K. АНТЕЙН. Дамасская сталь в странах бассейна Балтийского моря. [...], arvostelu] Riga 1973. *FM 80*, 78–80.
- Selirand, J. 1973b: Ein Lanzenspitzenfund aus Estland. *Honos Ella Kivikoski. SMYA 75*, 197–203.
- Selirand, J. 1985: Die archäologischen Feldarbeiten in der Estnischen SSR in den Jahren 1979–1982. *Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien I. Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen, Tallinn 12.–15. Oktober 1982*, hrsg. von A. Loit – J. Selirand. *Studia Baltica Stockholmiensia 1*, 135–151.
- Selirand, J. – Tõnisson, E. 1974: *Läbi aastatuhandete*. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Valgus, Tallinn.
- Sepp, H. 1939: Arnell, Die Auflösung des livländischen Ordensstaates, Lund 1937 [arvostelu]. *Ajalooline ajakiri 1939*, 105–106.

- Siiriäinen, A. 1973: Studies Relating to Shore Displacement and Stone Age Chronology in Finland. *FM* 80, 5–22.
- Siiriäinen, A. 1978: The Bronze Age Site at Anttila in Lestijärvi and the Dating of the Coastal Cairns in Middle Ostrobothnia, Finland. *SM* 84 (1977), 13–25.
- Siiriäinen, A. 1981: On the cultural ecology of the Finnish Stone Age. *SM* 87, 5–40.
- Spirģis, R. 2006: Chain Ornaments with Tortoise Brooches as a Source for Interpreting the Origin of the Daugava Livs in the 10th–13th Century. *Muinasaja teadus* 18, 227–247.
- Šturms, E. 1936: Zur Vorgeschichte der Liven. *ESA* X, 25–53.
- Šturms, E. 1938: Eine ostbaltische Streitaxtform der frühen Eisenzeit. *ÕEST XXX (Liber saecularis)*, 717–720.
- Taavitsainen, J.-P. 1990: *Ancient Hillforts of Finland of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen*. SMYA 94. Helsinki.
- Takala, H. 2004: *The Ristola Site in Lahti and the Earliest Postglacial Settlement of South Finland*. Lahti City Museum.
- Tallgren, A. M. 1921a: Piirteitä Viron muinaistutkimuksen vaiheista. *Historiallinen Aikakauskirja* 1921, 11–19.
- Tallgren, A. M. 1921b: Ruotsalaiset ainekset Viron esihistoriassa. *SM* XXVII–XXVIII, 48–51.
- Tallgren, A. M. 1921c: Zur Einwanderung der Esten. *SGEG* 1912–1920, 185–196.
- Tallgren, A. M. 1922: *Zur Archäologie Eestis I*. Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis B III:6. Tartu.
- Tallgren, A. M. 1923a: De förhistoriska nationalitetsförhållandena i nordöstra Europa och speciellt i Ostbaltikum. *Rig* 1923, 127–138.
- Tallgren, A. M. 1923b: Itäbaltikumien esihistoriallisista kansallisuusoloista. *Suomi* V:2, 330–347.
- Tallgren, A. M. 1924a: L'Orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrien jusqu'au IX:e siècle de notre ère. *SMYA* XXXV:3, 1–31.
- Tallgren, A. M. 1924b: Viron keskisestä rautakaudesta. *Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia* 52, 287–293.
- Tallgren, A. M. 1925: *Zur Archäologie Eestis II*. Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII:1. Tartu.
- Tallgren, A. M. 1927: Eräitä suomalais-ugrilaisen nuoremman rautakauden kulttuuripiirejä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 7, 101–126.
- Tallgren, A. M. 1928: Les provinces culturelles finnoises de l'âge du fer dans la Russie du nord. *ESA* III, 1–24.
- Tallgren, A. M. 1929: Suomalaisten siirtyminen Suomeen. *Historian Aitta* II, 25–34.
- Tallgren, A. M. 1931: *Suomen muinaisuus*. Suomen historia I. WSOY, Porvoo – Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1936: Neuere archäologische Arbeiten in Estland. Archäologisches aus Lettland und Polen. *ESA* X, 270–274.
- Tallgren, A. M. 1937: The Arctic Bronze Age in Europe. *ESA* XI, 1–46.
- Tallgren, A. M. 1938a: Die sog. Mälaräxte der ostbaltischen Bronzezeit. *ÕEST XXX (Liber saecularis)*, 721–726.
- Tallgren, A. M. 1938b: The Prehistory of Ingria. *ESA* XII, 79–108.
- Tallgren, A. M. – Alexandrov, B. V. 1930: Funde aus der römischen Eisenzeit im Gouv. Novgorod. *ESA* V, 103–108.
- Talve, I. 1997: Eerik Laid (Äärjoooni teaduslikust tegevusest). *Laid, Eerik. Paopaigad*. Koost. P. Erelt – H. Runnel. Ilmamaa, Tartu, 457–465.
- Thomson, P. W. 1939: Übersicht über die nacheiszeitliche Entwicklung des ostbaltischen Gebiets mit besonderer Berücksichtigung des Nordwestens. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1–14.

- Thunmark-Nylén, L. 1990: Gotland – neighbour between the west and the east. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 49–53.
- Thunmark-Nylén, L. 1992: Gotland – neighbour between the west and the east. *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter*. Internationale [sic] Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga. Hrsg. A. Loit & al. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 9, 155–162.
- Timofeev, V. I. 1992. Problems of the chronology of the Neolithic in the Eastern Baltic Region. *Cultural Heritage of the Finno-Ugrians and Slavs*. Papers presented by the participants in the Soviet-Finnish archaeological symposium 10–16 May 1990 in Tallinn. Ed. V. Lang & J. Selirand. Varrak, Tallinn, 9–23.
- Torvinen, M. 1979: Liedon Kukkarkosken kivikautinen kalmisto. *SM* 85 (1978), 37–80.
- Tvauri, A. 2003: Balti arheoloogia maailmaajaloo pöörises ehk gooti teooria saatus. *Eesti arheoloogia ajakiri* 7/1, 38–71.
- Tõnisson, E. 1982: Keskmine rauaaeg (5. sajandi teine pool – 9. sajand). Noorem rauaaeg (10. sajand – 13. sajandi algus). *Eesti esiajalugu*. Eesti Raamat, Tallinn, 251–425.
- Tõnisson, E. 1990: Skandinavien und die frühgeschichtliche ostseefinnische Kultur. *Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos*. Starptautiskās konferences (Rīga, 1990. 23.–25.X) referātu tēzes. Zinātne, Rīga, 53–55.
- Tõnisson, E. 1992: Skandinavien und die frühgeschichtliche ostseefinnische Kultur. *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter*. Internationale [sic] Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga. Hrsg. A. Loit & al. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 9, 163–171.
- Uino, P. 1986: An Iron Age Community at Ketohaka in Salo and Other Remains of Metal Period Buildings in Finland. *Iron Age Studies in Salo I–II*. SMYA 89:1. Helsinki.
- Uino, P. 1997: *Ancient Karelia. Archaeological Studies. Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia*. SMYA 104. Helsinki.
- Wahle, E. *Studien zur Geschichte der prähistorischen Forschung*. Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1950, 1. Abhandlung. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Vahter, T. 1928: Pronssikierukkakoristelun teknillisistä menetelmistä. *SM* XXXV, 61–70.
- Wallin, V. 1894: *Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta*. Kuvallinen Suomen historia vanhimista ajoista nykyaikaan saakka, Ensimmäinen osa. K. J. Gummerus, Jyväskylä.
- Vasks, A. 1994: *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000 g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Preses Nams, Rīga.
- Vasks, A. 1999: Latvian archaeology: research and conclusions. *Inside Latvian archaeology* ed. by O. W. Jensen & al. Gotarc Series A, Vol. 2. Göteborg, 3–88.
- Vassar, A. 1938: Soomlaste Soome siirdumise lähteruumist. *Ajalooline ajakiri* 1938, 49–68.
- Westrén-Doll, A. 1924: Die zeitliche Priorität der Liven vor den Letten im Ostbaltikum, *SGEG* 1923, 32–49.
- Vilkuna, K. 1948: Vanhimmat suomalais-slaavilaiset kosketukset ja suomalaisten esihistoria Itämeren partailla. *Kalevalaseuran vuosikirja* 27–28, 244–290.
- Wittram, R. 1939: Baltische Lande – Schicksal und Name. Umriss der äusseren geschichtlichen Wandlungen seit dem 13. Jahrhundert im Spiegel des Landesnamens. *Baltische Lande*, Band 1. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 480–496.
- Voionmaa, J. 1953: Sääksmäen Rapolan rautakautinen kalmisto. *SM* LX, 51–63.
- Worsaae, J. J. A. 1872: Ruslands og det Skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold. Bidrag till sammenlignende forhistorisk Arhæologie. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1872, 309–432 + 9 Pl.

Zagorska, I. 2001: Vēlā paleolīta beigās 8500.–7600. g. pr. Kr. Mezolīts 7600.–4500. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 22–73.

Zvelebil, M. 2001: Revisiting Indreko's culture historical model: "Origin and area of settlement of the Finno-Ugrian Peoples". *Trames* 2001, 5 (55/50), 1, 26–47.

Äyräpää, A. 1933: Über die Streitaxtkulturen in Russland. Studien über die Verbreitung neolithischer Elemente aus Mitteleuropa nach Osten. *ESA VIII*, 1–160.

Äyräpää, A. 1938: Nackengebogene Äxte aus Finnland und Estland. *ÖEST XXX (Liber saecularis)*, 889–897.

Äyräpää, A. 1945: Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischem Gebiet. *SMYA* 45, 10–25.

Äyräpää, A. 1950: Die ältesten steinzeitlichen Funde aus Finnland. *Acta Archaeologica* 21, 1–43.

Äyräpää, A. 1956: Den yngre stenålders kronologi i Finland. *FM LXII* (1955), 5–52.

Ошибкина, С. В. 2003: Проблемы изучения раннего неолита лесной зоны Евразии. *Древности Подвинья. Исторический аспект. По материалам круглого стола, посвященного памяти А. М. Микляева (6–8 октября 1999. г.)*. Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург, 48–53.

Internet

Wikipedia: Ehrhardt, Sophie. http://de.wikipedia.org/wiki/Sophie_Ehrhardt; 18.2.2010.

Wikipedia: Wittram, Reinhard. http://de.wikipedia.org/wiki/Reinhard_Wittram; 18.2.2010.